

Hegy W. György (1965) ókortörténész, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe az archaikus Görögország és a római köztársaság története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Róma határai: a Lupercalia (2013/1).

A város és a király

Hegy W. György

A görög hagyomány a nagyobb és jelentősebb polisok legtöbbszöréről úgy tartotta, hogy valamikor régen királyok irányították őket, de hol hamarabb, hol egy kicsit később a királyság átadta helyét valamilyen más állam-berendezkedésnek, általában oligarchikus vagy arisztokratikus köztársaságnak. Így emlékeztek városuk múltjára például az argosziak, a korinthusiak és az athéniak. Ez a bizonytalan körvonalú, ugyanakkor könnyen általánosítható séma éppen az egyik legfontosabb polisra, Spártára nem volt igaz, itt egészen a hellénisztikus korig fennmaradt a királyság. De a király és a polis viszonyát, ezt a tipikusan az archaikus korhoz kötődő problémát vizsgálva egy másik kivétellel, Kyrénével is számolnunk kell, ahol szintén kivételesen késői időpontig, a Kr. e. 5. század közepéig maradt fenn a monarchia. Az alábbi írás abból az egyszerű kérdésből indul ki, hogy ebben a két polisban miért maradt fenn a királyság intézménye. Másképp fogalmazva: mi a közös ebben a két államban (a királyság 5. századi létén kívül), nincs-e valami lényegibb azonosság Spárta és Kyréné között, amely hozzájárulhatott e máshol hamar abszorbeálódott intézmény fennmaradásához. Abban bízom, hogy ez a megközelítés a görög történelem szempontjából releváns kérdésnek fog bizonyulni, vagyis végiggondolása egy konkrét eredmény (védhető feltételezés) mellett segíthet a két királyságra vonatkozó információinkat új mintába elrendezni, és ezáltal jobban megérteni őket.

Hérodotos, a Kr. e. 5. században élt görög történetíró művének hatodik könyvében három fejezetben (VI. 56–58) foglalja össze a spártai királyok előjogait, amelyek háborúban, békében, valamint haláluk után illetik meg őket. A temetési szertartásukról többek között a következőket olvashatjuk:

Egész Lakóniát benyargalják lovas hírnökök a király halálhírével, a városokat pedig asszonyok járják be, üstöket kongatva. Erre a jeladásra minden szabad család két tagja – egy férfi és egy nő – gyászruhát ölt, mert ha nem, példás büntetéssel lakol. (...) a temetési szertartáson egész Lakedaimón köteles megjelenni, nemcsak a spártai polgárok, hanem – meghatározott számban – a perioikosok is. Sokezes tömeg gyűlik össze ezekből, továbbá a helótákból és a spártai polgárokból, s férfiak és asszonyok vadul verik a homlokukat, és hangosan jajveszékelnék, hogy az, aki most halt meg, az volt a legjobb királyuk.

Hérodotos VI. 58. Muraközy Gyula fordítása

A részlet legszembetűnőbb vonása a helóták és *perioikosok* („körüllakók”) részvétele a királyok temetésén. A „honfoglaló” ikrek, Spárta első királyainak, Proklésnak és Eurystheusnak az utódai ezek szerint egész Lakedaimónnak, minden ott élő szabad embernek az uralkodói, legyenek azok spártai polgárok, *perioikosok*, helóták. Forrásunk szerint a temetésen minden lakóniai család, de legalábbis minden település képviselti magát egy férfival és egy nővel; nem nagyon lehetne ennél precízebben leírni az ott élők közösségének egészét. Közhely, de nagyon fontos tudományos közhely, hogy az

ókorban minden közösség egyben kultikus közösség is, legyen szó a családról, az egyik dór phyléról vagy a spártai polgárok közösségéről, a polisról, esetleg Róma férjezett asszonyairól vagy egy provinciabeli város tűzoltóinak *collegium*áról. Az újonnan létrehozott, „mesterséges” csoportokra is igaz ez: a Kleisthenés által kialakított területi phylék sem képzelhetőek el a Pythia által kiválasztott egy-egy „névadó” héros kultusza nélkül. A spártai királyok temetésén való részvétel alapján ki-rajzolódik Lakónia egészének egysége: egy olyan kultikus közösség, amelynek a rabszolgák kivételével mindenki tagja, és amelynek a királyok a központi alakjai. A Hérodotos-helyet, illetve a belőle levonható következtetéseket érdemes szembeállítani a peloponnésosi háború egyik eseményével. Thukydidész (IV. 80) szerint a spártaiak a felszabadítás ígéretével kiválogatták a kétezer legrátermettebb helótát, majd legyilkolták őket, hogy – megelőző intézkedésként – kiiktassák a szabadságra vágyó, és így a spártaiak hatalmát leginkább veszélyeztető embereket. A felszabadításnak, vagyis a helóta létnél magasabb státuszba, egy új csoportba (esetleg a polgárok közé?) kerülésnek a szertartásaként „felkoszorúzza körülvezették valamenynyit a szentélyekben”. A történet ugyan homályos és minden bizonnyal erősen túloz is, ugyanakkor jól példázza a helóták és „gazdáik” között tátongó, a kultuszok exkluzivitásában is kifejeződő szakadékot. A királyok temetési szertartásából úgy tűnik, ezen a szakadékon is vezetett át néhány palló.

Hérodotos ezekben a fejezetekben csak Lakedaimónról (illetve Lakóniáról) beszél, de felmerülhet a messénéi helóták jelenlétének kérdése is. Többek között azért, mert Pausanias (IV. 14. 4) ezt állítja, ráadásul szerinte nemcsak a királyokéra, hanem más vezetők temetésére is el kellett menniük. Ezt az adatot azonban figyelmen kívül kell hagyni, ugyanis Pausanias félreérti (minden bizonnyal Hérodotos idézett *caputjának* hatására) azokat a Tyrtaios-sorokat, amelyek alapján ezt állítja, és amelyeket szerencsénkre idéz is (IV. 14. 5, frg. 7. West). Tyrtaios a „gazdáik” (*despotés*) meggyászolásáról ír, vagyis egyes spártai polgárok és az ő *klarosukat* (állami tulajdonú földparcella) művelő helóták kapcsolatáról szól a töredék, és a szertartáson való részvételről sincs szó. Tehát semmi okunk felülbírálni Hérodotos szövegét, kiterjesztve annak érvényét a messénéi helótákra is. A királyok a Lakedaimónban élők közösségének az élén álltak, Messénéit (természetesen a királyok vezetésével) a spártai polis igazta le.

Ókori forrásaink a spártai királyok hatalmának radikális korlátozottságával állítják szembe azt az óriási tiszteletet, amelyben haláluk után részesülnek. Xenophón szerint a királynak, aki életében alig részesül több megtiszteltetésben, mint egy polgár, „Lykurgos törvényei olyan módon adnak végtisztességet, mintha nem embereket, hanem félisteneket (*alla hós héróas*) tisztelnének a lakedaimóni királyok személyében” (Xenophón: *A lakedaimóniak állama* 15, Németh György fordítása). Ezt a hérosoknak kijáró tiszteletet, amely mindegyik királyt a „legjobb királyukként” (Hérodotos VI. 58) gyászol, pontosíthatjuk is: alapító hérósként tisztelik őket.

A kultikus szerep és a vallásos tisztelet nemcsak haláluk után mutatkozik meg, hanem életükben is a legjellemzőbb vonásuk. Ők tartják a kapcsolatot a közösség nevében az istenekkel. Áldozatot mutatnak be az állam nevében, és részesülnek is a feláldozott állatokból, továbbá ők nevezik ki a *pythiosokat*, akik jóslatért járnak Delphoiba, és ők is őrzik az onnan kapott

jóslatokat. Aristotelész (*Politika* 1285a) közkedvelt megfogalmazása, miszerint a spártai királyok tulajdonképpen örökletes hadvezérek, elfedi vallási funkciójuk elsődlegességét, pedig – részletesebb forrásainkból úgy tűnik – nemcsak békeidőben, hanem a hadjáratokon is legalább annyira fontosak, ha nem fontosabbak az általuk bemutatott áldozatok, mint a taktikai döntéseik. Xenophón például egyformán hangsúlyozza a hadvezérségnek ezt a két elemét: „hadjárat esetén csak papi teendői maradnak meg számára az istennel, s hadvezéri kötelezettsége az emberekkel szemben” (*A lakedaimóniak állama* 13). Ugyanakkor hosszú leírása nagyobbik részét a királyok kultikus cselekedetei teszik ki, illetve úgy tűnik, hogy a stratégiai döntéseket egy stáb hozza – amely a királyból és a vele egy sátorban lakó *polemarchosokból* (parancsnok) áll –, a phalanx taktikája (például a menetből hadrendbe való felfejlődés) pedig amennyire hatékony, annyira mechanikus, „önjáró” is. Van a királyi szerepnek egy nehezebben megragadható, de a szakralitáshoz biztosan kapcsolódó eleme: a karizmatikusság. „Ha a sereg előrenyomul, a királyok a legelső sorban haladnak, ha visszavonul, a leghátsó sorban, de biztonságukra háború esetén száz testőr ügyel” – írja Hérodotos (VI. 56). Ez több, mint a minden spártai polgártól elvárt bátorság ritualizált (a tényleges veszélyt a testőrökkel minimalizáló) felmutatása. Héraklés, végső soron Zeus leszármazottjai személyükben biztosítják a sereg sikerét, és mindig ott állnak az ellenség és saját embereik között.

A királyok a hadjáratok során magukkal viszik a Dioskurosok szobrait, akiket kettősségükkel meg is jelenítenek. Kastórt és Polydeukést más görög polisok is segítségül hívhatták csatáikban, de a két király által vezetett spártaiakkal mindig együtt vonultak. Nem lehet független az ikerhérosoktól, illetve harcban segítő szerepüktől, hogy Hérodotos a királyok háborúban élvezett kiváltságainak felsorolását kettős Zeus-papsággal kezdi: „Mindketten Zeus – a Lakedaimóni Zeus és az Égi Zeus – papjai” (VI. 56). A megkettőzött – égi és földi – Zeus, a hérosok kettős természetét elválaszthatatlan ikerségükben megjelenítő Dioskurosok, akik egyszerre voltak a lakedaimóni Tyndareósnak és a Lédát hatyú alakjában felkereső égi istennek a gyermekei, minden bizonnyal nemcsak a mai olvasó fejében kapcsolódtak össze a Spártát alapító ikrek leszármazottaival, a két királyi házzal. Az istennel való szoros kapcsolatuk magyarázhatja Hérodotosnak a szakirodalom által anakronisztikusnak ítélt megjegyzését is: „(...) kedvükre indíthatnak háborút bármely ország ellen, ebben egyetlen spártai polgár sem akadályozhatja meg őket, különben átkot vonna a fejére.” Kétségtelen, hogy a 6. századtól kezdve (ekkortól vannak adataink) bizosan nem a királyok döntenek egyedül a háború és béke kérdésében, mint ezt Xenophón (*A lakedaimóniak állama* 15) – minden bizonnyal Hérodotosot pontosítandó – erősen hangsúlyozza is. Számunkra azonban most nem is ez az információ a fontos, hanem annak az ősi (íratlan) törvénynek az emléke, hogy aki a királyokkal ebben a szerepükben szembeszáll, vallási vétséget követ el.

A királyok szoros kapcsolata egyfelől az isteni szférával, másfelől az általuk vezetett közösség sikerességével és jólétével békeidőben is megnyilvánult. A királyok testét Lakedaimónban kellett eltemetni, messzi vidékekről is hazaszállították őket mézzel, vagy ennek híján viasszal tartósítva, de ha más-hogy nem ment, legalább jelképesen egy-egy szobormás segít-

ségével jelenítették őket meg a temetésükön (Hérodotos VI. 58). Tehát hērós-sírjuk haláluk után is védelmezte Lakóniát. Továbbá dupla adag élelmet kaptak az állami lakomákon, de akkor is, ha egy magánháznál vendégeskedtek (VI. 57). A királyoknak ezt a furcsa megtiszteltetését is magyarázhatjuk azzal, hogy egy ősi szokás maradványáról van szó: a királyok testi erejének megnövelésével az egész közösség ereje és bősége gyarapszik, illetve halvány nyoma lehet ez emberfeletti („kétémbernyi”), hērósi mivoltuknak. Hérodotos legalábbis így értelmezhetette a hagyományt, ugyanis nála a királyoknak dupla szavazata van a *gerusiában* (vének tanácsa), Xerxés pedig a következőképpen provokálja a táborában tartózkodó Démaratost, akit királytársa elűzött a spártai trónról: „Neked, a királyuknak, (...) tulajdonképpen kétszer annyival (mint egy spártai polgárnak) kellene megküzdened” (VII. 103). A hērósok nagyságára és sírjuk (testi maradványaik birtoklásának) fontosságára egyaránt jó példa Orestés csontjainak felkutatása (Hérodotos I. 67–68). Delphoi jóslata szerint ugyanis a spártaiak csak akkor győzhetik le Tegeát, ha felkutatják és megszerzik Agamemnón fiának csontjait. A hērós sírjának azonosításához a jóslat utasításának megfejtése mellett a koporsó és a bele illő holttest nagysága – több mint három méter hosszú volt – vezetett.

A dupla adag ételt és az áldozati állatok legjobb részeit egy olyan város vezetői kapták, ahol sarkalatos elv volt mind az évésben mutató mértékletesség, mind pedig a polgárok egyenlősége, legalábbis annak látszata. A királyok tényleges hatalma annyira korlátozott volt, hogy létük nem feszítette szét az államot, ugyanakkor megtiszteltetéseik, szerepük, hērósi „méretük” miatt nem voltak beilleszthetők a polis keretei közé, még a tudatosan konzervatív Spártában is anakronisztikusan hatottak. Arra a kérdésre tehát, hogy szemben más polisokkal, itt miért maradt fenn mégis a királyság, a spártaiak ragaszkodása a hagyományokhoz nem lehet elégséges válasz. A fentebb idézett források alapján ellenben kirajzolódhat egy kielégítőbb megoldás is.

A polis – az alkaiósi és aristotelési definíciónál nehéz jobbat találni – a polgárok közössége, éppen ezért (*per definitionem*) alkalmatlan arra, hogy integrálja a nem-polgárokat. Lakedaimón lakosságának a jelentős része pedig köztudottan nem volt polgár. Az állam területi egységének megőrzése, illetve a szomszédos Messéniának a megtartása természetesen elsősorban a spártai polgárok katonai erején múlt, de nehéz elképzelni egy olyan, évszázadokon keresztül sikeres elnyomó hatalmat, amely *csak* rendőri eszközökre épít, és még a látszatát sem igyekszik megteremteni valamiféle egységnek. Spárta semmiképpen nem volt ilyen elnyomó hatalom, a királyok személye alkalmas volt arra, hogy a polisból kizártakat (és a polis polgárait) is integrálja egy, a polisnál nagyobb egységbe. A spártaiak ugyan örökösen gyanakodhattak a velük és a *perioikosokkal* együtt harcoló helótákra – ahogy Kritias írja (*A lakedaimóniak állama* 7), a polgárok a táborban mindig lánzdásával a kezükben járkáltak – de mégiscsak együtt érték el a győzelmeiket: spartiaták, *perioikosok*, helóták. És a sikerhez elengedhetetlen egységük a király személyében testesült meg, aki a hadjárat alatt minden hajnalban a sereg egészéért mutatott be áldozatot. A háborúk mellett másik közös pont a gazdaság volt. A helóták és a *perioikosok* által működtetett gazdaság haszonélvezői elsősorban a spártai polgárok voltak, de a földek bősége még a kizsákmányolt helótáknak is elemi érdeke volt.

Úgy tűnik, a királyok ezen a területen is fontos szerepet játszottak, például a király nemcsak Spárta, hanem mindegyik *perioikos* város területén rendelkezett egy-egy darab földdel. A fentebb sugallt elképzelés, hogy a királyok közösség általi táplálása mögött a királyok és a föld bőségének kapcsolata is állhat, természetesen vitatható, ellenben az, hogy az általuk bemutatott áldozatok és földek termékenysége, valamint a termést és az állatállományt pusztító járványok elkerülése összefügg, nem túl merész kijelentés. Achilleus pajzsának királya jut eszünkbe, akit nem az agorán látunk bírászkodni – igaz, nem is a háborús vállalkozásokat irányítja –, hanem *sképtronjával* (királyi pálca) a kezében az aratást felügyeli.

Tehát Spártában, szinte egyedülként a polisok között, azért is maradhatott fenn a királyság, mert szükség volt rá a föld akháj őslakói (a helóták) és a *perioikosok* integrációja miatt. „Asszony, nem vagyok én dór, hanem akháj”, mondja Kleomenés spártai király az athéni papnőnek, aki ki akarja tiltani őt az Akropolisról (Hérodotos V. 72). A bevándorló dórok által alapított Spárta uralkodói Héraklés ivadékai, tehát peloponnésosi akhájok leszármazottai voltak. Ezt az ókorban senki által nem vitatott elképzelést nemcsak a hódítás legitimálásával kell magyaráznunk. A nem-dór királyok *per definitionem* kívül estek a dór phylék által strukturált polgárok körén, vagyis a polison, ellenben kapcsolatban álltak a meghódított földdel és az őslakókkal. A királyságnak ez a „polis előttsége”, „polison kívülsége” természetesen nem szakította el a királyokat Spárta városától: síremlékeik ott magasodtak a városban, ott ültek a vének tanácsában, spártaiak voltak, de ahogy Lakedaimón isteni ikrei, a Tyndaridák (Dioskurosok) képesek voltak egyszerre két világban jelen lenni, úgy a spártai királyokat sem korlátozta a polisnak a polgárok és nem-polgárok között húzódó határa. Arra a paradoxonra, hogy egy jól működő állam esetében a polisra és annak királyára egymástól elkülönülő, sőt egymással szemben álló entitásként kell tekintenünk, a *perioikos-helóta*-kérdésen túl is számos forrásunk akad. Például Hérodotos a királyok előjogainak részletezését így vezeti be: „ezeket az előjogokat (*gereá*) adták a királyoknak a spartiaták (*Spartiótái*)”. Tehát a spártai polgárok közössége – az 58. fejezet elején *ek tu koinu tón Spartiótéont* olvashatunk –, a spártai polis adja a királyoknak ezeket az előjogokat, ahogyan az Agamemnón által Achilleusnak hozományul szánt városok adtak volna *temenost* (a közföldből kihalított birtok) új királyuknak. Forrásaink szerint továbbá a spártai állam évente választott tisztviselői, az *ephorosok*, nemcsak ellenőrzik a királyokat, hanem havonta esküt váltanak velük a polis nevében: a város változatlan formában megőrzi a királyok uralmát, a királyok pedig az állam törvényei szerint uralkodnak (Xenophón: *A lakedaimóniak állama* 15). És míg a basileusok Lakedaimón őslakosainak is királyai, addig az *ephorosok* a polis nevében évente formálisan hadat üzennek az alávett helótáknak (Plutarchos: *Lykurgos* 28).

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a spártai királyokkal kapcsolatban megfogalmazható észrevételeket összevethetjük egy másik várossal, Kyrénével, ahol szintén – ez a másik kivétel – sokáig fennmaradt a királyság. Ezt az azonos vonást részben indokolhatják a Spártát és a libyai gyarmatvárost összekötő szálak, ugyanis Kyrénét arról a dór Théráról kiindulva alapították, amelynek lakói a hagyomány szerint Spártából érkeztek. Ha ennek a hagyománynak minden eleme nem

is igazolható, a Spárta és Libya közötti kapcsolatot alátámasztják a régészeti leletek mellett az itt is, ott is meglévő kultuszok, például a Karneia (dór ünnep) és az olyan intézmények, mint a *gerusia* és az *ephorosok* (valamint a király). A királyság kialakulását esetleg lehet evvel indokolni, de az 5. századig való fennmaradását nem, hiszen például Spárta gyarmatvárosában, Tarasban hamar eltűnik a monarchia.

A kyrénéi uralkodócsalád, a Battiadák legszembetűnőbb vonása a barbárokkal való szoros kapcsolatuk. Ezt tükrözi a nevük, vagy – óvatosabban fogalmazva – a nevükről szóló Hérodotosi adat. Ugyanis Hérodotos (IV. 155) így ír az első Battosról, a dinasztia névadójáról:

Csak akkor lett Battos, amikor Libyába érkezett, mégpedig a delphoi jóslat s a tisztesség következtében. Libyában ugyanis a király neve battos, s azt hiszem, azért mondta őt a Pythia jóslata libyai nyelven uralkodónak, mert tudta, hogy ő lesz Libya királya.

A szakirodalomban ugyan megkérdőjeleződött ennek a libyai nyelvre vonatkozó adatnak a hitelessége, de a libyaiak és a király, illetve a város szoros kapcsolatáról fellelhető további adatok indirekt módon megerősítik Hérodotos nyelvi megfigyelését. Továbbá, ha esetleg tévedett volna is, a fenti sorok már önmagukban igazolják, hogy a név libyai jelentése nagyon jól beleillett abba a képbe, amelyet Kyrénével kapcsolatban kialakított, tapasztalatai és adatközlői alapján. A dinasztia nyolc tagot számlált, az apákat mindig fiaik követték, és görög szó-kás szerint nagyapjuk nevét viselték (I. Battos, I. Arkesilaos, II. Battos, és így tovább a hatalmát elvesztő IV. Arkesilaosig). Tehát a görög *basileus* (király) cím mellett, nevében mindegyik király viselte a libyai uralkodói címet, mert vagy Battosnak hívták őket, vagy Battos fia Arkesilaosnak. (Ha pedig elvetjük a *battos* szó libyai eredetét, úgy fogalmazhatunk: Hérodotos egy olyan névre „építette” fel Kyréné történetét, amelynek libyai eredetéről meg volt győződve.)

Aristotelés egyik töredékében pedig a következőket olvashatjuk:

Annyira tisztelték a libyaiak [ti. Battost], hogy a leghasznosabb növényt, a silphiont adományozták neki, és pénzeikre is rávésték; az egyik oldalon mint király volt látható, a másikon pedig amint éppen átveszi a várostól a silphiont, ahogy Aristotelés mondja A kyrénéiek államában.

Aristotelés: *Görög politeiák töredékei*. Vít Olivér fordítása

A töredék első szembeötlő vonása a zavarossága: egybemos két olyan csoportot, amelyet mi a görög gyarmatvárosokról alkotott képünk alapján szétválasztanánk. Hogyan következik a libyaiak tiszteletéből a polis (tehát, mint legpontosabban épp Aristotelés fogalmazza meg, a polgárok) pénzének verete? Lehet, a mestere keze alá dolgozó tanítvány vagy az aristotelési közlést ismertető scholion írója vont össze mondatokat, de egy ilyen hiba lehetősége is inkább megerősíti a szövegből körvonalazható tényeket. A város és a barbárok (a környéken élő libyaiak) szoros kapcsolatát, a királynak, és elsősorban az első uralkodónak, Battosnak ebben játszott szerepét, továbbá azt, hogy ennek a kapcsolatnak az alapja a kor egyik értékes

kereskedelmi cikke, a *silphion* volt. Ezt a csak vadon termő növényt a nomád libyaiak gyűjtötték be a területükön, de Kyréné terítette a görög piacon, és ebben a kereskedelemben a város uralkodóinak, a Battiadáknek monopóliumuk volt.

Ha ilyen egymásra utaltság nem, de szoros gazdasági kapcsolat más görög város esetében is kialakulhatott a környéken élő barbárokkal, mégis a közös érdekek általában nem vezettek olyan jó viszonyhoz, mint Kyréné esetében, és – ez számunkra most fontosabb is – a város identitásához kapcsolódó történeteket sokkal inkább a barbárokkal való ellenséges, mint baráti viszony jellemzi. Például Hérodotosnál (I. 146) a következőket olvashatjuk Milétos alapításával kapcsolatban:

Azok, akik az athéni prytaneiontól indultak el, (...) kariai asszonyokat vettek el, akiknek hozzátartozóikat lemészárolták. Emiatt a mérsárlás miatt az asszonyok esküvel fogadták meg egymás között, és leányaiknak is kötelezővé tették azután, hogy soha nem étkeznek együtt férjükkal, nem szólítják őt néven (...).

A Kyrénével sok szempontból párhuzamba állítható Szirakusai alapításáról pedig Thukydides (VI. 3) így ír:

Szirakusait egy évvel később egy korinthosi Héraklida, Archias alapította, de előbb elűzte a sikelosokat a szigetről, melyen a tengertől immár nem övezett belső város áll. Csak később csatolták hozzá a megerősített külső várost, mely aztán nagyon benépesedett.

A Battiadák hatalmának erőzítője, illetve a királyság megszűnése is összefügg a barbárokkal való kapcsolattal. Hérodotos (IV. 159–161) szerint a dinasztia harmadik uralkodója, a „boldog” melléknévvel felruházott Battos rengeteg új telepést csábít Hellasból Kyrénébe, akik számára új földeket hasít ki a libyaiak területéből. Az ebből származó konfliktust tetézi a következő uralkodó alatt a királyi család belső viszálya, és a libyaiak a királlyal szembe forduló Battiadák vezetésével súlyos verecséget mérnek a polis seregére, hétezer kyrénéi hoplita elesik. Ha ezt a hérodotosi adatot túlzónak is ítélnénk, akkor is olyan mértékű veszteségről lehetett szó, amely alapjaiban rendítette meg a polist. Az így kialakult válság megoldása érdekében III. Battos alatt Delphoihoz fordulnak, és Apollón egy arkádiai törvényhozót küld a városba, Démónaxot, aki a következő módon szervezi át a polist:

A város lakóit három törzsre (phylé) osztotta, a következőképpen. Az első törzs tagjai lettek a théraiai és a körül lakók, a másodiké a peloponnésosiai és a krétaiai, a harmadiké pedig azok, akik a szigetekről költöztek oda. S igaz, hogy Démónax Battos királynak külön földbirtokokat és papi tisztségeket adott, de mindazt a jogot, amelyet addig a királyok gyakoroltak, átruházta a népre.

Hérodotos IV. 161. Muraközy Gyula fordítása

Ennek a görög polis és a király viszonyának szempontjából oly fontos szövegnek az elemzése (például a spártai államrend „alapszövegével”, a Nagy Rhétrával való összehasonlítása) szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit, de egyik elemére min-

denképp szükségünk van. Démónax phyléreformja új polgárok felvételét és a polis (a polgárok) új struktúrájának kialakítását jelenti. Nem tudhatjuk biztosan, hogy Boldog Battos alatt a szigetekről, Krétáról és a Peloponnésosról az alapító thériaiak mellé költözött új telepesek már akkor polgárjogot kaptak-e, de egy új csoport biztosan van a Démónax által újjászervezett városban: a *perioikosok*. Bennük nem láthatunk másokat, mint a város környékén élő libyiaiakat, olyan „barbárokat”, akiknek sógorai, vejei, unokái görögök, és már ötödik generáció óta élnek együtt „*perioikosként*” a kyrénéiekkel.

A két vizsgált királyság közötti fő hasonlóság (a királyság fennmaradása mellett) tehát egy olyan népesség, amelyet a következő vonások jellemeznek: sokan vannak (jelentősen többen, mint például az athéni *metoikosok*, „együttlakók”), fontos szerepet (például gazdasági és katonai) töltenek be a polis életében, és polison kívüliek, következésképpen az állam a maga sajátos struktúrája miatt integrálni nem, csak elnyomni tudja őket, miközben létszámuk és fontosságuk miatt integrálásukra szükség van. Démónax reformja a „körüllakó” libyiaiaknak polgárjogot adott, integrálta őket a polisba. Evvel lényegében a királyságot is megszüntette: a következő generáció uralkodója, III. Arkesilaos szembefordul a reformmal, elüldözött, majd a saját városát csapatokkal megtámadó tyrannosszá válik, akit meggyilkolnak, unokája alatt pedig végleg megszűnik a kyrénéi királyság.

Szakirodalmi tájékoztató

Hérodotosz szövegéhez két újabb és egy régi kommentárt használtam: How, W. W. – Wells, J. 1912. *A Commentary on Herodotus*. I–IV. Oxford.

Asheri, D. – Lloyd, A. – Corcella, A. – Murray, O. – Moreno, A. 2007. *A Commentary on Herodotus Books I–IV*. Oxford.

Scott, L. 2005. *Historical Commentary on Herodotus Book 6*. Leiden–Boston (Pausanias hibás Tyrtaios-olvasatához is lásd Scott kommentárját, 249. o., további szakirodalommal).

Xenophón: *A lakedaimóniak állama*, Kritias: *A lakedaimóniak állama* (fennmaradt töredékei) és Aristotelész: *Görög politeiák* (töredékei) magyarul megtalálhatóak a következő kötetben:

Németh Gy. (szerk.) 1998. *Államéletrajzok*. Budapest.

A spártai királyok temetésének minden elemét szinte kommentárszerűen végigveszi, és jó szakirodalmi tájékoztatást is nyújt Petropoulou cikke, amely egy monumentális, online publikált konferenciakötet részeként jelent meg. A szerző elsősorban a királyok testének hazaszállítására és a barbár párhuzamokra fókuszál:

Petropoulou, A. 2009. „The Spartan Royal Funeral in Comparative Perspective”: H. Cavanagh – W. Cavanagh – J. Roy (szerk.): *Honouring the Dead in the Peloponnese*. Nottingham, 583–612.

A *perioikosok* és helóták kérdésének társadalmi hátteréhez még mindig nagyon jó összefoglalás:

Cartledge, P. 1979. *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300–362 BC*. London–Boston–Henley, 160–196, illetve szintén tőle:

Cartledge, P. 2003. „Raising Hell? The Helot Mirage – a Personal Re-view”: N. Luraghi – S. E. Alcock (szerk.): *Helots and their Masters in Laconia and Messenia: Histories, Ideologies, Structures*. Cambridge, 12–30. Ez utóbbit használtam elsősorban Thukydides IV. 80 megítélésékor is (lásd 22. o.), illetve ehhez lásd még:

A görögök szemében a polis előtti világ a hérosok világa, „alkotmánytörténetre” lefordítva: a királyoké, amelyet egyszerűen jellemez nagyság és rendezetlenség. A polison kívüli (kortárs) világ a barbároké, ahol megint csak királyságokba ütközhetek a görögök. Ez a kétszeres városon kívüliség együtt határozza meg a spártai és kyrénéi királyokról ránk maradt kép sok vonását. A Battiadák ugyanis nem csak barbár vonásokkal rendelkeznek: a Battos őseiről, származásáról, isteni kiválasztottságáról szóló elbeszéléseket csak a hēróstörténetek segítségével érthetjük meg igazán. Hasonlóképpen a spártai királyok jellemzésekor sem lehet elkerülni a barbárokhoz való hasonlóság említését. „A lakedaimóniak ugyanúgy gyászolják meg a halott királyukat, mint az ázsiai barbárok” (Hérodotos VI. 58).

Hérodotos művének egyik leghíresebb párbeszéde a görög polgárok fölött álló törvények hatalmát állítja szembe Xerxés uralmával a perzsa alattvalók felett (VII. 104). Ez a beszélgetés készíti elő Leónidas és emberei hihetetlen helytállásának történetét, és ad magyarázatot már előre a görögök még hihetlenebb végső győzelmére – és ez a magyarázat egy szóban összefoglalva: a polis. Hérodotos ugyan nem hangsúlyozza túl, de elfelejtjenünk sem engedi, hogy a beszélgetés két király között hangzik el. Az, aki a barbár uralkodóval, Xerxésszel vitába szállva ebben a hérodotosi beszélgetésben megfogalmazza a polis lényegét – a törvények uralmát –, Démaratos, egy (volt) spártai király.

Gomme, A. W. 1956. *A Historical Commentary on Thucydides Books IV–V 24*. Oxford.

A helótákkal való negatív bánásmóddhoz (a *krypteíá*hoz) lásd az alábbi, nagyon alapos áttekintést:

Ducat, J. 2006. *The Krypteia: Spartan Education. Youth and Society in the Classical Period*. Swansea, 281–331.

Ez az írás egyszerűsít, és nem veszi figyelembe a lakedaimóni társadalom számos (*perioikosokon*, helótákon, *homioiosokon* [„egyenlők”, azaz polgárok] kívüli) csoportját, mert a gondolatmenet szempontjából nincs jelentőségük, oda könnyedén beilleszthetők. Ezekhez – például a *neodamódése*khöz, a felszabadított helótákhoz („közösségbe újonnan besorozottak”!), illetve a helóták státuszához lásd Németh Gy. 1999. *A polisok világa*. Budapest. Németh köteté áttekinti a királyságra vonatkozó elméletek jó részét is. Továbbá megjegyezhető, hogy a spártai királyok a 6. század legvégétől már nem vonulnak együtt hadba, így – ahogy Hérodotos fogalmaz (V. 75) – szétválasztják a Tyndaridákat (értsd: a királyokkal vonuló szobraikat) is. Világos azonban, hogy ez az információ csak megerősíti az eredeti összekapcsoltság tényét. A kérdéshez lásd még Xenophón: *Hellénika* V. 3. 20.

Xenophón *A lakedaimóniak állama* című szövegéhez lásd: Proietti, G. 1987. *Xenophon's Sparta: An Introduction*. Leiden.

A spártai királyok szerepéhez, a történeti és az alkotmányjogi háttérhez lásd:

Baltrusch, E. 1998. *Sparta: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München.

Snodgrass, A. 1980. *Archaic Greece. The Age of Experiment*. Berkeley – Los Angeles.

- McGlew, J. F. 1993. *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*. Ithaca–London.
- Jones, A. H. M. 1968. *Sparta*. Oxford.
- Hooker, J. T. 1980. *The Ancient Spartans*. London–Toronto–Melbourne.
- Barceló, P. 1993. *Basileia, Monarchia, Tyrannis. Untersuchungen zu Entwicklung und Beurteilung von Alleinherrschaft im Vorhellenischen Griechenland*. Historia Einzelschriften 79. Stuttgart.
- Carlier, P. 1984. *La Royauté en Grèce avant Alexandre*. Strasbourg.
- Christien, J. – Ruzé, F. 2007. *Sparte. Géographie, Mythes et Histoire*. Paris.
- Drews, R. 1983. *Basileus. The Evidence for Kingship in Geometric Greece*. New Haven – London.
- Millender, E. 2009. „The Spartan Dyarchy: A Comparative Perspective”: Hodkinson, S. (szerk.): *Sparta. Comparative Approaches*. Swansea, 1–67.
- A kettős szavazat kérdéséhez: ezen már Thukydides (I. 20) is gúnyolódott, és királyonként egyetlen szavazatra javította, a szakirodalom pedig vele ért egyet, lásd Carlier 1984, 271–272. A királyok „kétszeres voltát” és az ebből levonható következtetéseket azonban nem teszi semmissé, hogy Hérodotos tévesen ezt a politikára is ki akarja terjeszteni.
- A királyok karizmájához lásd:
 Weilwei, K.-W. 2004. *Sparta: Aufstieg und Niedergang einer antiken Großmacht*. Stuttgart. Weilwei szerint a spártai királyok esetében ezt a királyok vezetőkéessége és az isteni származás biztosítja.
 Vö. még:
 Thomas, C. G. 1974. „On the Role of the Spartan Kings”: *Historia* 23/3, 257–270.
- A peloponnésosi dór identitáshoz, a múlthoz való viszonyhoz:
 Hall, J. M. 1997. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge.
- A vallási kérdésekhez: Richer, N. 2012. *La Religion des Spartiates*, Paris.
 A vonatkozó mitológiai-vallástörténeti anyaghoz lásd:
 Kerényi K. 1977. *Görög mitológia*. Budapest.
- Kyrénéhez a legalaposabb magyar nyelvű áttekintés:
 Körtvélyesi, O. 2000. „Társadalmi struktúra és politikai berendezkedés egy archaikus kori polisban”: *Sic Itur ad Astra* 12/1–2, 181–201.
- Több fontos könyvet és tanulmányt írt Malkin ebben a témában, ezek közül kettő:
 Malkin, I. 1987. *Religion and Colonization in Ancient Greece*. Leiden.
 Malkin, I. 1994. *Myth and Territory in the Spartan Mediterranean*. Cambridge. Vö. még:
 Parke, H. W. 1967. *Greek Oracles*, London. Még mindig megkerülhetetlen:
 Chamoux, F. 1952. *Cyrène sous la monarchie des Battiades*. Paris.